

На 20 березня цього ж року Мелітопольським окружним ДПУ було засуджено за антирадянську агітацію 31 особу [12, *арк.11*].

Отже, в період нової економічної політики каральні органи ДПУ продовжували здійснювати репресивні дії щодо селянства, сільської інтелігенції, священиків, застосовуючи при цьому і позасудові репресії. Правда, в цей час ці дії здійснювались співробітниками ДПУ більш приховано, в умовах секретності.

Джерела та література

1. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х –30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.
2. Капустян Г.Т. Суспільно-політична активність селянства (1924-1925 рр.) // Український історичний журнал. – 1985.– № 10.
3. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.). – К., 1997.
4. Державний архів Запорізької області. – Ф.П.-1. – Оп.1. – Спр.93.
5. Там же.
6. Там же. – Спр.487.
7. Там же.
8. Там же. – Спр.495.
9. Там же. – Спр.575.
10. Там же.
11. Там же. – Ф.П.-241. – Оп.4. – Спр.22.
12. Там же. – Оп.6. – Спр.3.
13. Там же. – Ф.П.-338. – Оп.1. – Спр.29.
14. Там же. – Спр.30.

SUMMARY

On a concrete-historical material the repressive activity of retaliatory bodies of the Soviet authorities – GPU in the Zaporizhzhya region in the 1920s is shown. The conclusion is made, that in conditions of the certain economic and political liberalization in the USSR in 1920s, the repressive actions of local GPU bodies were limited and had the latent character.

С.В. Бородин

ОБЩИННОЕ И ДИЛЬНИЧНОЕ СЕЛЯНСКОЕ ЗЕМЛЕКОРИСТОВАНИЕ В КРИМУ (кінець 1920 – 1926 рр.)

До початку 20-х років у Криму були значно поширені форми землекористування нетрудового характеру: поміщицькі, вакуфні, кабінетські, державні. Одночасно існували різні форми селянського землекористування. Одна з них базувалась на засадах приватного володіння землею, інша мала форму общинного користування надільними селянськими землями. Отримав поширення і подвірньо-спадковий порядок селянського землекористування, який відрізнявся від общинного тим, що у кожного хазяїна залишалися в постійному користуванні ділянки, які він отримав при останньому переділі.

Відрубне і хутірське землекористування не набуло, незважаючи на старання влади, належного поширення серед кримського селянства. І общинному, і подвірньо-спадковому порядку селянського землекористування було властиве черезсмузжя. Іноді у одного домохазяїна на трьох полях кількість смужок доходила до 60 [7].

“Положення про соціалістичне землепорядкування і заходи щодо переходу до соціалістичного землеробства”, яке набуло юридичної сили на півострові з кінця 1920 р., передбачало ліквідацію нетрудових форм землекористування, збереження общинного селянського, організацію нових форм землекористування – колгоспної і радгоспної, яким і надавалась перевага.

Наприкінці 1920 р. і до 1926 р. відбулися значні зміни у формах землекористування. Вже наприкінці 1920 р. припинили своє існування ті з них, що

носили нетрудовий характер. Зміни відбивались і в селянському землекористуванні. Зберегли свої позиції общинна і подвірно-спадкова, але зникли селянські приватновласницькі землі.

Розміри общинної і подвірно-спадкової форм землекористування значно зросли у зв'язку з тим, що селянам було передано частину земель нетрудового користування. Крім того, вони зросли за рахунок колишніх надільних селянських земель.

Земельний кодекс РРФСР передбачав для селян два можливі варіанти трудового користування землею: у складі земельної общини або поза нею (на відміну від України, де входження до земгромади було обов'язковим для кожного селянина [2]). Проте другий варіант (поза земельною общиною) мав суто декларативний характер, і в кодексі навіть не визначався механізм його реалізації [1]. В ньому лише в цілому вказувалось, що відведення земель безпосереднім землекористувачам може здійснюватися земорганами "за правилами землевпорядкування". Земельний кодекс РРФСР рекомендував і детально регламентував реалізацію прав селян на трудове землекористування тільки в складі земельної общини [1, с. 6].

Фактично кримські селяни в ході аграрних перетворень могли реалізувати своє право на трудове користування землею тільки в складі земельної общини. Земельна община була об'єднанням селянських дворів, за якими держава закріпила землі, якими вони вже користувалися, для спільного користування, а також додаткові ділянки колишнього нетрудового користування. Земельний кодекс також зарахував до земельних общин сільськогосподарські колективи.

Для здійснення аграрних перетворень необхідно було об'єднати все сільське населення в існуючі вже і щойно зорганізовані земельні общини. Цей процес затягнувся на кілька років і повільно вирішувався в ході внутріселищного землевпорядкування. Потреба прискорити його з'явилася в середині 20-х років, коли було встановлено, що не можна здійснювати внутріселищне землевпорядкування без попередньої реєстрації земельної общини в райземвідділі. Реєстрація проходила після прийняття жителями населеного пункту рішення про її створення і статуту. Щоб полегшити процес організації і реєстрації земельних общин, КримНКЗем розробив зразкові форми рішення і статуту. Порядок їх реєстрації був визначений "Інструкцією по проведенню робіт з внутріселищного землевпорядкування", яку видав КримНКЗем на початку 1925 р. Проте процес реєстрації земельних общин проходив дуже повільно. У середині 1925 р. земорганами було зареєстровано тільки 5% [8].

В середині 1925 р. на півострові було 1814 земельних общин. По районах вони розподілялися так: Сімферопольський район – 318, Євпаторійський – 350, Джанкойський – 410, Бахчисарайський – 74, Керченський – 187, Судацький – 40, Ялтинський – 41, Феодосійський – 244, Карасу-Базарський – 113, Севастопольський – 376. У 1926 р. було 1767 земельних общин, що об'єднували 77 475 селянських дворів, в яких нараховувалося 349 635 чоловік. Більшість земельних общин мала однорідний національний склад.

Земельна община була не тільки об'єднанням землекористувачів. Відповідно до земельного кодексу, вона була осередком селянського самоврядування. Найважливішою прерогативою земельної общини було вирішення питань землекористування і землевпорядкування.

Члени кримських земельних общин обирали одну з трьох передбачених земельним кодексом РРФСР форм землекористування: общинну, дільничну або товариську (колективну). Форма землекористування могла бути змінена тільки через певний період та з метою зрівняльного перерозподілу землі між членами земельної общини (за допомогою загальних земельних переділів, знижок або накидок земельних наділів по окремих дворах) [1]. При цьому закріплена за громадою земля розділялася на два види. Основні угіддя (рілля, сіножаті) і присадибна ділянка давалися в індивідуальне користування селянських дворів. Допоміжні угіддя не розділялися, а залишалися в загальному користуванні всіх членів на рівних засадах.

У гірських і передгірних районах на підставі ст. 118 земельного кодексу в переділ не включалися городи, сади, виноградники й інші багаторічні насадження, але площа їх

приймалася в розрахунок при визначенні відведених окремим дворам інших земельних угідь [1, с.21]. У переділ не залучалися і землі, що знаходилися під господарськими й іншими будівлями членів земобщини.

Кримські земобщини, що обирали общинний спосіб, самі визначали правила зрівняльного перерозподілу землі, встановлювали, які угіддя громади підлягають переділу і на підставі яких розверстувальних одиниць це робиться. Визначалася також і розверстувальна одиниця, кількість розверстувальних одиниць, що припадали на кожний двір, терміни наступного зрівняльного переділу, порядок користування запасними землями.

Громади, що обирали общинну форму, не могли повною мірою скористатися з наданого їм земельним кодексом права визначення розмірів розверстувальних одиниць. Пояснювалося це тим, що І-м установчим з'їздом Рад Криму в 1921 р. було затверджено порайонні норми наділення селянських господарств землею нетрудового користування, а точніше норми донаділення до існуючого селянського землекористування. Крім того, з'явилися місцеві нормативні акти, що обмежували право земобщин самостійно встановлювати розмір розверстувальних одиниць.

Общинний порядок селянського землекористування був малоефективним в економічному відношенні: він не створював стійкого землекористування селянських господарств, що негативно позначалося на розвитку сільського господарства. Недарма ВЦВК РРФСР 8 лютого 1926 р. включив до ст.116 земельного кодексу РРФСР доповнення, що значно обмежували право земобщин приймати рішення про обов'язковий зрівняльний переділ [3].

Кроком вперед було общинне користування землею на широких смугах, що отримало поширення в Криму, і за якого всім хазяїнам у кожному полі надавалася одна смуга. При внутріселищному землевпорядкуванні в 1925 р. Сарабузька землеобщина Сімферопольського району встановила порядок землекористування на широких смугах. Селищний відвід був розбитий на 5 полях, і один клин уздовж течії Салгира поза сівозміною був призначений під травосіяння. У кожному полі й у трав'яному клину селянський двір мав одну широку смугу. Землекористування кожного селянського господарства складалося з 7 окремих ділянок, включаючи присадибну [7].

Більш сприятливі умови для розвитку мали селянські господарства тих земобщин, що обирали надільний спосіб землекористування. Він теж реалізовувався в межах земобщини на засадах зрівняння, але без періодичних зрівняльних переділів. При ньому за рішенням земобщини за кожним двором закріплювалася в безстрокове користування частина землі, виділеної земобщині, у вигляді ділянок: а) черезсмужних, б) відрубних, в) хутірських. Таким чином, надільну форму землекористування можна поділити на три види: дільнично-чересмужну, відрубну і хутірську.

Дільнично-чересмужний розподіл земель колишнього нетрудового користування мав переважно форму дорізування до вже існуючого землекористування окремих господарств. При цьому ділянки земель колишнього нетрудового користування поділяли на смуги, що давалися селянам, і в такий спосіб збільшувалося їхнє землекористування. Якщо громада обирала дільнично-чересмужну форму, то її членам давалися смуги однорідних угідь, що розташовувалися серед смуг інших користувачів у різних місцях наділу земобщини. При цьому розміри землекористування кожного члена визначалися на рівних засадах рішенням сільського сходу.

Дільнично-чересмужне землекористування селянських дворів надавало їм стабільності і можливості успішного господарювання. Але, з іншого боку, воно зберігало чересмужність, далекоземелля й мало інші вади.

При переході до дільнично-чересмужного землекористування нерідко виникали суперечки і конфлікти між дворами. У степових районах їх було менше, ніж у гірських і передгірних, оскільки тут фонд наділення був значним і нерідко перевищував потреби селянських господарств. Тут земельні суперечки мали місце головним чином тоді, коли мова йшла про розподіл прилеглих, більш родючих або більш забезпечених земель нетрудового користування, що розподілялися.

При дільнично-чересмужній формі окремі члени громади могли претендувати на

виділення їм землі в одному місці. Але на практиці це траплялося нечасто, оскільки на це потрібна була згода більшості членів громади.

Виділення землі на одній ділянці дозволяло селянському двору перейти до відрубної або до хутірської форми. При відрубній формі за членом земобщини закріплювався весь наділ або однорідні угіддя (наприклад, рілля) в одному місці, але його садиба залишалася в населеному пункті. При хутірській – садиба розташовувалася на ділянці, зведений до одного місця з основними угіддями.

Комісія КримНКЗему з районування півострова за найбільш вигідними формами землекористування в 1924 р. відзначила, що відрубна форма значно гірше хутірської, тому що за численності населення пункту, що переходить на відруби, ділянки землекористувачів будуть значно віддалені від їхніх садиб, що призведе до великих невиробничих витрат, зокрема транспортних. Тому комісія запропонувала земорганам рекомендувати землекористувачам у степовій частині півострову відруби тільки в тому випадку, якщо гідрологічні умови не дозволяють зводити садиби біля наданої ділянки. Комісія приходила до висновку, що за кримських умов, що вирізнялися великою різноманітністю, “хутір є найбільш вдалою формою дільничного порядку землекористування, яка не заважає і прояву особистої ініціативи, і поліпшенню господарства” [5].

Спочатку кримські земоргани позитивно ставилися до відрубів і хуторів. 27 жовтня 1924 р. на засіданні колегії КримНКЗему відзначалося, що в землемірів з’являється прагнення до наділення селян відрубними ділянками. “Інструкція про проведення робіт із внутріселищного землевпорядкування”, видана КримНКЗемом 11 серпня 1925 р., зобов’язала землемірів при здійсненні внутріселищного землевпорядкування за першого бажання господарів виділяти їм земельний відвід для хутирного або відрубного користування [6, *арк.316*].

Проте відрубна і хутірська форми землекористування не отримали значного поширення в кримському селі. Основна причина полягала в тому, що московська, а під її тиском місцева влада різними заходами прагнула не допустити переходу селян до цих форм землекористування, оскільки їх вважали суто куркульськими. І московська, і місцева влада активно підтримувала третій спосіб землекористування – товариський (колективний). При ньому члени земобщини спільно користувалися земельним наділом без відведення кожному окремих ділянок у головних угіддях. НК РСІ у 1925 р. зобов’язав КримНКЗем при здійсненні внутріселищного землевпорядкування “прийняти як директиву, що найкращою формою землекористування є колективна, за нею йде общинна з поліпшеною сівозміною на широких смугах. Дільничну форму землекористування вважати прийнятною лише в окремих господарствах, із землями, що знаходилися раніше у трудовому користуванні” [7].

Однак ця директива здебільшого не виконувалась. Насамперед тому, що серед співробітників земорганів далеко не всі підтримували такі ідеї. Мало при цьому значення і те, що відповідно до земельного кодексу РРФСР всі землекористувачі здійснювали свою діяльність під контролем земорганів. У Криму ж цей контроль виявлявся не в такій мірі, як в інших регіонах країни, а розпорядження московської влади не завжди виконувалися або виконувалися абияк.

Певний вплив на вибір форми селянського землекористування мав етнічний склад сільського населення, що вирізнявся неоднорідністю. Національні особливості, культурний рівень, традиції селянських господарств у значній мірі визначали характер їх господарської діяльності. Вони зумовлювали те, що в однакових природних умовах сільськогосподарське виробництво здійснювалось неоднаково. Національний склад при цьому впливав на систему господарювання, способи обробітку землі, пропорцію культур, склад робочої і продуктивної худоби і т. ін. Тому при виборі форм землекористування для тієї чи іншої місцевості враховувалися не тільки агрокультурні та інші можливості, а й національний склад сільського населення. У степовій частині півострова німці й естонці негативно ставилися до общинної форми землекористування. Вони надавали перевагу дільничній. А татарське населення до дільничного землекористування ставилось недоброзичливо. Слов’янське населення надавало

перевагу общинній формі.

При визначенні характеру землекористування враховувалися особливості сільськогосподарського виробництва в окремих регіонах. Комісія КримНКЗему з районування у 1924 р. не рекомендувала селянам використовувати в спекультурних районах общинну форму землекористування через те, що вона передбачала періодичний переділ ділянок інтенсивних культур, що могло негативно позначитися на їх розвитку. Вона рекомендувала використовувати тут форму, що виключала проведення зрівняльного перерозподілу [5].

У 1924 р. КримНКЗем створив спеціальну комісію, перед якою було поставлене завдання з метою врахування конкретних природних умов, наявного земфонду, національного складу населення, можливості інтенсифікації сільськогосподарського виробництва визначити для кожного невеликого округу найбільш відповідну форму землекористування й оптимальні норми наділення. В результаті роботи цієї комісії з'явився документ, що мав назву "Районування Криму за найбільш вигідними формами землекористування" [5, *арк.4*].

При цьому територію півострова було розділено на 32 сільськогосподарські райони, для кожного з яких було рекомендовано общинну, дільничну форму землекористування або їх поєднання [5, *арк.2-22*]. Цей документ 29 вересня 1924 р. було розглянуто на засіданні земельно-планової комісії КримНКЗему, яка відповідно до директив з Москви ухвалила: "Форми землекористування хутірського й відрубного вважати для Криму неприйнятними і не рекомендувати їх при землевпорядженні" [5, *арк.2*]. Комісії з районування було запропоновано до 7 листопада 1924 р. переглянути документ на предмет виключення з форм землекористування, що рекомендуються, відрубної і хутірської. Було запропоновано рекомендувати селянам при проведенні землевпорядкування форми землекористування в такій послідовності: 1) колективна, 2) змішана (колективна й общинна на широких смугах), 3) общинна на широких смугах [5, *арк.2*]. Перероблений комісією документ знову був визнаний "цілком невідповідним духу радянської аграрної політики". Тому було прийнято рішення про створення нової комісії з районування, якій було доручено підготувати новий проект районування Криму, який повинен був рекомендувати селянським господарствам переходити в першу чергу до колективного землеробства [5, *арк.1*].

Незважаючи на те, що деякі органи влади наполегливо намагалися поширити колективну форму землекористування, вона значного поширення в кримському селі не набула, і селяни ставилися до неї індивідуально. На 1 червня 1925 р. управлінням землевпорядкування і КримНКЗемом було складено порайонні дані заявок селян на проведення міжселищного землевпорядкування з урахуванням їх побажань щодо форм землекористування. З них видно, що селяни, які подали заявки, прагнули закріпити за собою в общинному користуванні, згідно з порядком землевпорядкування, 1 515 928 дес. землі, а в колективному – всього 8 876 дес. [6]. Подібна тенденція мала місце у всіх районах півострова. Про прагнення селянства до общинної форми свідчать і наступні дані: на 1 червня 1925 р. за формами землекористування передана селянам земплоща розподілилася так: 99% – общинна, 0,95% – колективна і 0,05% – дільнична [7].

Головною формою землекористування в Криму стала общинна з переходом до широкопілля і багатопілля. На 1 січня 1926 р. внутрішнє землевпорядкування було проведено на площі 136 271 дес. При цьому для общинного землекористування на широких смугах було закріплено 108 151, а для колективного – 12 030 дес. Третю позицію займала змішана форма (на Південному березі і почасти в гірському Криму) – 9422 дес. На умовах відрубного землекористування було землевлаштовано всього 417,4 тис. дес. [9].

Незважаючи на те, що відрубна форма не користувалася підтримкою влади, вона не зникла. На 1 червня 1925 р. на півострові було 508 селянських дворів, за якими землю було закріплено на засадах відрубного її використання [6]. Не отримала помітного поширення в кримському селі і дільнично-черезсмужна форма. На 1 червня 1925 р. в таке користування було віддано усього 308,2 дес. [6, *арк.316*].

Таким чином, на початку і в середині 20-х років на півострові відбулися значні

зміни у формах селянського землекористування. Зійшла нанівець приватновласницька форма. Мали місце всі форми землекористування, передбачені радянським аграрним законодавством, але їх співвідношення було неоднаковим. Основною формою селянського землекористування стала общинна, а колективна мала допоміжне значення. Не отримала значного поширення і дільнично-черезсмужна.

Джерела та література

1. Земельный кодекс РСФСР. – М., 1923.
2. Земельный кодекс УССР. – Харьков, 1925.
3. Сборник документов по земельному законодательству СССР и РСФСР. 1917-1954. – М., 1954.
4. Центральний державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф.Р-460. – Оп.1. – Спр.1327.
5. Там же. – Спр.1470.
6. Там же. – Спр.1471.
7. Там же. – Спр.1607.
8. Там же. – Спр.1608.
9. Там же. – Спр.1618.

SUMMARY

The land policy of the Soviet authorities in Crimea is investigated. The stages of legislative registration of the communal land tenure as basic form of country land tenure are shown. The development of other forms of country land tenure – individual, collective and others is analysed.

В.І. Кабанов

ПРОЦЕС “ПРОМПАРТІЙ” ТА РОЗГОРТАННЯ РЕПРЕСІЙ ПРОТИ НІМЕЦЬКИХ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ НА КРИВОРІЖЖІ (1930–1931 рр.)

На тлі загострення всеосяжної кризи капіталістичного господарства наприкінці 20-х років ХХ ст. важливі події відбувалися і в Радянському Союзі. Його партійно-державне керівництво на чолі з Й.Сталіним, взявши на озброєння тезу про “безпосередню воєнну загрозу СРСР з боку капіталістичного оточення”, стало на шлях насильницького зламу непу, прискорення за допомогою адміністративно-командного тиску індустріалізації міста, а потім і форсованої колективізації села в ім’я інтересів держави, її безпеки і виживання”. В основі такого курсу лежали доведений до абсурду “ультракласовий” підхід до всіх явищ внутрідержавної і міждержавної дійсності та підміна реальної і реалістичної політики догматично-ідеологічним сурогатом, замішаним на принципі “бачити і сприймати явища і процеси, у тому числі і в інших країнах, не такими, якими вони були насправді, а такими, якими хотілося б їх бачити” [5, с.24].

Водночас суспільству насаджувалася думка щодо нападу на Радянський Союз іноземних буржуазних держав. У пресі з’явилися повідомлення, що біла еміграція та іноземні розвідки розраховують вести боротьбу проти СРСР за допомогою агентів і шляхом активізації підривної діяльності проти радянської влади. Стосовно цього Сталін пояснював: “Опір класових ворогів загострюється не лише на селі, але і в місті, особливо в промисловості [1, с.145].

Звичайно, посилення так званого “класового підходу” лідерів більшовизму до пояснення усіх суспільних явищ не було випадковим. Саме в цей час Сталін висунув і “обґрунтував” сумнозвісне положення, яке лягло в основу всієї репресивної антинародної політики радянської держави впродовж тривалого періоду її розвитку.